

SYSTEM POLITYCZNY

TEORIE, ANALIZY, ARENY

Robert Alberski, Przemysław Żukiewicz

(redakcja naukowa)

Monografia okolicznościowa dedykowana
prof. dr. hab. Andrzejowi Antoszewskiemu

Recenzja:

prof. dr hab. Jacek Wojnicki (Uniwersytet Warszawski)

Korekta:

Katarzyna Grześkowiak

Skład, łamanie, projekt okładki:

Lena Wójcik

Wydawca:

Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego

ul. Koszarowa 3

51-149 Wrocław

Druk i oprawa:

Sowa Druk – Sowa Sp. z o.o.

ul. Raszyńska 13

05-500 Piaseczno

ISBN: 978-83-960216-5-6

DOI: 10.34616/145492

Licencja:

Creative Commons 4.0

(Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe – CC BY 4.0)

Wrocław 2022

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7

CZĘŚĆ I: DYSKUSJA TEORETYCZNA

Rozdział I.

<i>Przemysław Żukiewicz</i> : Wrocławska szkoła systemów politycznych. Paradygmat i rozwój po 1989 roku	13

Rozdział II.

<i>Przemysław Żukiewicz</i> : System polityczny – ujęcia klasyczne i krytyczne	77

Rozdział III.

<i>Mateusz Zieliński</i> : Miejsce reprezentacji ludu w systemowej teorii demokracji	97

CZĘŚĆ II: ANALIZA AREN

Rozdział IV.

<i>Karolina Borońska-Hryniewiecka</i> : Komparatystyka systemów politycznych na przykładzie badań aktywności parlamentów narodowych w systemie politycznym Unii Europejskiej	115

Rozdział V.

<i>Joanna Kozierska</i> : Koalicje gabinetowe w Polsce. Ryzykowna gra partii dopełniających	141

Rozdział VI.

<i>Kamil Glinka</i> : Polityka lokalna w ujęciu systemowym	165

ROZDZIAŁ VI.

Kamil Glinka

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0002-4983-9697

Polityka lokalna w ujęciu systemowym

STRESZCZENIE

Rozdział jest próbą zobrazowania sposobu, w jaki Andrzej Antoszewski postrzega i analizuje politykę lokalną. Podział tekstu na cztery, wyraźnie wyodrębnione części pozwala na przedstawienie: (1) aktualnego stanu badań nad polityką lokalną, (2) wkładu wrocławskiego badacza w rozwój tej koncepcji, (3) recepcji owego wkładu oraz (4) elementów dorobku A. Antoszewskiego, które stanowią inspiracje dla badań polityki miejskiej prowadzonych przez autora niniejszego artykułu.

Wprowadzenie

Społeczności lokalne niemal od zawsze (...) były podstawowym elementem struktury społecznej, gmina zaś stała się ich instytucjonalnym i politycznym wyrazem. Społeczności lokalne zorganizowane w gminę władały określonym terytorium stanowiąc względnie zamknięty system – układ lokalny. Gdzieś ponad nim, w innej przestrzeni, rozgrywała się przyspieszona historia wydarzeniowa, toczyły się wojny, upadały i powstawały monarchie, kształtowały się polityczne makrostruktury. W układach lokalnych czas biegł powoli, w rytmie „długiego trwania”. Były one sceną, na której rozgrywały się niezauważalnie procesy zmiany i rozwoju, powstawały niedostrzegalne zrazu wielkie innowacje, nigdy w kronikach nie odnotowane, których daty powstania nie sposób ustalić^[1].

166

Przywołany fragment artykułu Bogdana Jałowieckiego – wybitnego polskiego socjologa, badacza lokalnych procesów rozwojowych – jest trafną ilustracją całej mozaiki zjawisk, które manifestują się, także współcześnie, na poziomie samorządowym. Część z nich, z uwagi na swoją specyfikę i daleko posuniętą „efemeryczność”, wymyka się jednak analizom prowadzonym przez politologów. Refleksja poświęcona funkcjonowaniu wspólnoty samorządowej, i to niezależnie od jej środowiskowego (społeczno-kulturowego, gospodarczego i politycznego) anturażu, jest zatem obciążona pewnym ryzykiem błędu. Można pokusić się o stwierdzenie, że badania zorientowane na mikroskalę wymagają przez to szczególnej „rozważi”, która powinna czerpać nie tylko z rozległej, często wyraźnie multidyscyplinarnej wiedzy, ale również, a może i przede wszystkim, z szerokich kompetencji analitycznych.

Już pobieżny przegląd dorobku Andrzeja Antoszewskiego udowadnia, że realizuje on, i to z wyraźnym „naddatkiem”, oba postulaty. Rozwijany na przestrzeni kilkudziesięciu lat i utożsamiany

[1] B. Jałowiecki, *Lokalność jako czynnik rozwoju społecznego*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 4 (47) (1987), s. 15; zob. W. Dziemianowicz, B. Jałowiecki, *Polityka miejska a inwestycje zagraniczne w polskich metropoliach*, Warszawa 2004, s. 42–49.

z rozwojem wrocławskiej szkoły systemów politycznych (patrz: Rozdział 1 niniejszej publikacji), łączy w sobie rozległe spektrum analiz poświęconych meandrom funkcjonowania państwa *sensu largo*, poczynawszy od procesów transformacji systemowej w Europie Środkowej i Wschodniej, poprzez teorię demokracji (deficyty parlamentaryzmu i perspektywy rozwoju rządów autorytarnych), a skończywszy na marketingowych aspektach aktywności przypadającej na okres kampanii wyborczej.

Elementem, który towarzyszy rozważaniom A. Antoszewskiego, jest przekonanie o istotnej, a przez to i trudnej do zignorowania roli tzw. czynnika lokalnego^[2]. Odpowiedzią na postulat badania lokalnych zjawisk i procesów politycznych okazuje się być koncepcja polityki lokalnej, która wyłania się, choć nie *explicite*, z badań wrocławskiego badacza.

- [2] Zob. A. Antoszewski, *Sposób powoływania terenowych organów administracji państwowej (społeczno-polityczne konsekwencje)*, Wrocław 1981; idem, *Polityczno-ustrojowe przesłanki efektywności działania rad narodowych*, Wrocław 1985; idem, *Uwarunkowania procesu decyzyjnego w przedmiocie ochrony środowiska w strukturach władzy lokalnej*, Warszawa 1990 (współautor: A. Ferens); idem, *Gmina w procesie przeobrażeń*, [w:] P. Dobrowolski, S. Wróbel (red.), *Władza i społeczności lokalne a reforma samorządowa w Polsce*, Katowice 1995, s. 10–25; idem, *Komentarz do ustawy z dnia 8 marca 1990 r. Ordynacja wyborcza do rad gmin*, [w:] H. Lisicka (red.), *Dlaczego i jak uczestniczyć w wyborach samorządowych*, Wrocław 1994, s. 7–63; idem, *Transformacja ustrojowa a reforma samorządowa*, [w:] E. Tyszkiewicz (red.), *Zarządzanie transformacją instytucji. Praca zbiorowa*, Wrocław–Jelenia Góra–Wałbrzych 1995, s. 113–119; idem, *Wybory do rad gmin na Dolnym Śląsku (1990–1998)*, Wrocław 2001 (współautorzy: R. Alberski, H. Lisicka, D. Skrzypiński, R. Solarz); idem, *Wybory samorządowe do rad gmin w 2002 roku w województwie dolnośląskim. Wpływ struktury i mechanizmów rywalizacji politycznej na kształt lokalnego systemu politycznego*, Wrocław 2003 (współautorzy: R. Alberski, M. Cichosz, A. Ferens, H. Lisicka, D. Skrzypiński, R. Solarz); idem, *Zmiany w ordynacji samorządowej*, [w:] R. Alberski (red.), *Wybory samorządowe na Dolnym Śląsku w 2006 roku. Wzorce rywalizacji w lokalnych systemach politycznych*, Wrocław 2008, s. 23–33; idem, *Istota władzy samorządowej*, [w:] E. Ganowicz, L. Rubisz (red.), *Polityka lokalna. Właściwości, determinanty, podmioty*, Toruń 2008, s. 43–64; idem, *Rywalizacja o władzę w miastach Dolnego Śląska w latach 2002–2010. Uwagi wprowadzające*, [w:] D. Skrzypiński (red.), *Rywalizacja o prezydenturę w miastach Dolnego Śląska*, Wrocław 2012, s. 11–27; idem, *Samorząd jako pole rywalizacji politycznej*, [w:] K. Mieczkowska-Czerniak, K. Radzik-Maruszak (red.), *20 lat samorządu terytorialnego w Polsce. Sukcesy, porażki, perspektywy*, Lublin 2012, s. 47–62; idem, *Lokalny system polityczny a dobre rządzenie*, [w:] K. Kobielska, A. Lisowska (red.), *Dobre rządzenie w gminach małych. Empiryczny wymiar nowego paradygmatu rozwoju*, Bydgoszcz 2014, s. 34–51.

Rozdział ma nietypową strukturę, co znajduje uzasadnienie w szczególnym charakterze niniejszej wieloautorskiej publikacji. Odbiega zatem od wzorca analiz, których celem jest weryfikacja – pozytywna lub negatywna – uprzednio sformułowanej hipotezy oraz udzielenie odpowiedzi na postawione pytania. Trudno także wskazać na wykorzystywane metody badawcze, choć nie oznacza to, że tekst nie porusza problematyki o metodologicznej proveniencji.

Celem rozdziału jest natomiast zobrazowanie sposobu, w jaki A. Antoszewski postrzega i analizuje politykę lokalną. Podział tekstu na cztery, wyraźnie wyodrębnione części pozwala na przedstawienie: (1) aktualnego stanu badań nad polityką lokalną, (2) wkładu wrocławskiego badacza w rozwój tej koncepcji, (3) recepcji owego wkładu oraz (4) inspiracji dla badań prowadzonych przez autora niniejszego artykułu. Całość rozważań zostaje podsumowana w zakończeniu.

Badania nad polityką lokalną

Trudno nie zgodzić się ze stwierdzeniem, że badania nad polityką lokalną mają bogaty rodowód. Decyduje o tym co najmniej kilka czynników, wśród których ważną, jeśli nie najważniejszą, rolę odgrywa dekompozycja tradycyjnego modelu funkcjonowania państwowych organów i instytucji na rzecz modelu zdekoncentrowanego, zorientowanego na transpozycję na poziom samorządowy przynajmniej części uprawnień^[3]. Erozja hierarchicznego układu wpływów i zależności związana z postępującym upodmiotowieniem wspólnot lokalnych^[4] znajduje wyraz w wielu publikacjach, również na rodzimym rynku wydawniczym.

[3] Zob. M. Keating, *The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change*, Cheltenham 1998; S. Bartolini, *Restructuring Europe. Centre Formation, System Building, and Political Structuring between the Nation State and the European Union*, Oxford–New York 2005; A. Vetter, *Local Politics: A Resource for Democracy in Western Europe? Local Autonomy, Local Integrative Capacity, and Citizens' Attitudes Toward Politics*, t. 3, Lanham 2007.

[4] Należy zauważyć, że wspomniane upodmiotowienie wspólnot lokalnych podlega określonym fluktuacjom, o czym szerzej w artykule Pawła Swianiewicza.

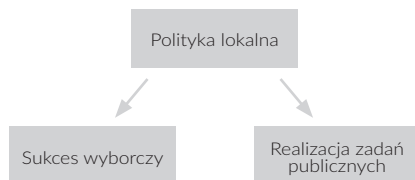
W porównaniu z badaniami ukierunkowanymi na problematykę wyborczą (ang. *local politics*) analizy poświęcone rozwojowej interpretacji polityki lokalnej (ang. *local policy*) wydają się być jednak nieco „niedoceniane”, choć – co warto odnotować – niosą ze sobą wymierny potencjał nie tylko eksplanacyjny^[5], ale również aplikacyjny (*vide*: poniesienie jakości usług świadczonych przez podmioty tzw. sektora publicznego)^[6]. Nie podejmując się próby przedstawienia wszystkich propozycji i ujęć badawczych – nie taka jest też intencja autora niniejszego, ograniczonego do pewnych ram rozdziału – warto przywołać dwa, roboczo wyodrębnione, nurty refleksji nad polityką lokalną (zob. rys. 1)^[7].

Zob. P. Swianiewicz, *Zmiany w poziomie autonomii samorządów gminnych w Europie Środkowej i Wschodniej po 1990 roku*, „Studia Politologiczne”, t. 53 (2019), s. 11–27.

- [5] Warto odnotować, że interpretacja rozwojowa spotyka się, o czym świadczą kolejne publikacje, z żywym zainteresowaniem środowiska naukowego Europy Środkowej i Wschodniej, zob. H.W. Hoen (red.), *Good Governance in Central and Eastern Europe. The Puzzle of Capitalism by Design*, Northampton 2001; C. Joerges, R. Dehousse (red.), *Good Governance in Europe's Integrated Market*, Oxford 2002; A. Héritier, *New Modes of Governance in Europe: Policy Making without Legislating?*, „Reihe Politikwissenschaft – Political Science Series. Institute for Advanced Studies, Vienna”, nr 81 (2002), https://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_81.pdf; A. Ágh, *Europeanization of Public Administration in Eastern and Central Europe. The Challenge of Democracy and Good Governance*, „Croatian and Comparative Public Administration”, t. 13, nr 3 (2013), s. 739–762; T.A. Börzel, Y. Pamuk, A. Stahn, *Good Governance in the European Union*, „Berlin Working Paper on European Integration”, nr 7 (2008), https://www.polsoz.fu-berlin.de/polwiss/forschung/international/europa/partner-und-online-ressourcen/arbeitspapiere/2008-7-Boerzel_et_al_Good-Governance.pdf; T.A. Börzel, Y. Pamuk, A. Stahn, *The European Union and the Promotion of Good Governance in its Near Abroad*, „SFB-Governance Working Paper Series”, nr 18 (2008), <https://www.files.ethz.ch/isn/95505/WP18e.pdf>.
- [6] Rezultaty prowadzonych badań znajdują przełożenie, choć oczywiście w różnym stopniu, na działalność organów i instytucji publicznych. Warto wspomnieć o podejściach do definiowania ról i zadań sektora publicznego – mowa o administracji rządowej i administracji samorządowej – popularyzowanych przez Organizację Narodów Zjednoczonych, Bank Światowy, Unię Europejską i Radę Europy.
- [7] Dwuwariantowość spojrzenia na politykę lokalną znajduje odzwierciedlenie w badaniach autora niniejszego rozdziału, o czym szerzej w kolejnych jego fragmentach.

Rysunek 1. Badania nad polityką lokalną – warianty interpretacyjne

Źródło: opracowanie własne.

Na pierwszy nurt składają się te analizy, które eksplorują meandry walki o władzę. Chodzi w tym przypadku o zdolność do wywierania politycznego wpływu na, z jednej strony, bezpośrednich uczestników rywalizacji politycznej (oponentów), a z drugiej – na członków wspólnoty samorządowej, którzy udzielają (lub też nie) poparcia wyrażanego w akcie głosowania. Złożony charakter owej interpretacji znajduje wyraz w badaniach Grzegorza Masika. Autor trafnie zauważa, że katalog aktorów dysponujących określonym zakresem wpływu politycznego jest nadzwyczaj szeroki:

Podmiotem polityki lokalnej jest władza lokalna. Składa się ona z władzy samorządowej oraz osób mających możliwość podejmowania i wykonania decyzji pochodzących z układu ponadlokalnego. Dużą część lokalnej władzy tworzy personel instytucji lokalnych, decyzyjnych (elita władzy) oraz osoby spoza instytucji, stanowiące elity wpływu, które cieszą się prestiżem, autorytetem w społeczności lokalnej, lecz mogą mieć wpływ na władzę lokalną w postaci opinii. Do najważniejszych podmiotów władzy lokalnej należy zaliczyć samorząd lokalny, jak również władzę sądowniczą, władzę partii politycznych, instytucji finansowych, społecznych, gospodarczych (np. sieci usługowe), instytucji oświatowych, Kościoła katolickiego czy też władzę policji i wojska^[8].

[8] G. Masik, *Typy polityki lokalnej. Przykład strefy suburbanizacji aglomeracji Trójmiasta*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 1(39) (2010), s. 27.

Mając na uwadze powyższe, można pokusić się o stwierdzenie, zgodnie z którym dominującą funkcją polityki lokalnej jest realizacja postulatów i oczekiwań potencjalnych wyborców. Innymi słowy, istotą tej interpretacji okazuje się być osadzenie zadań publicznych i, co z tym związane, działań o charakterze rozwojowym w kontekście utrzymania lub poszerzenia zakresu politycznego wpływu.

Drugi nurt refleksji koncentruje się na aktywności aktorów samorządowych, która „dotyka” wielu różnych obszarów publicznej interwencji, począwszy od transportu publicznego, poprzez edukację, a skończywszy na opiece społecznej. Warto w tym miejscu odwołać się do badań prowadzonych przez Tadeusza Markowskiego. Autor przekonuje, że polityka lokalna to:

planowa i zorganizowana działalność organów samorządu terytorialnego i innych jednostek publicznych podporządkowanych tym organom, które bezpośrednio dysponują środkami władzy (np. koordynacji, przymusu, kontroli, represji i in.), polegająca na wyborze celów służących interesom społeczności lokalnej oraz wyborze środków do osiągnięcia tych celów^[9].

Kluczem do zrozumienia takiego wariantu polityki lokalnej jest przekonanie o tym, że organy i instytucje publiczne stymulują procesy rozwojowe, dążąc równocześnie do poprawy komfortu życia mieszkańców, tj. warunków ich pracy, nauki, wypoczynku itd.

Co symptomatyczne, reprezentanci drugiego nurtu naukowej refleksji akcentują znaczenie sieciowych, a więc horyzontalnych i nie do końca sformalizowanych, układów powiązań^[10]. Rola sieci tworzonej

[9] T. Markowski, *Zarządzanie rozwojem miast*, Warszawa 1999, s. 28.

[10] Najbardziej znanym reprezentantem i popularyzatorem sieciowego podejścia do badania aktywności państwa jest prawdopodobnie Roderick Arthur William Rhodes, zob. R.A.W. Rhodes, D. Marsh, *Policy Networks in British Government*, Oxford–New York 1992; R.A.W. Rhodes, *The Hollowing Out of the State. The Changing Nature of the Public Service in Britain*, „The Political Quarterly” t. 65, nr 2 (1994), s. 138–151; idem, *Understanding Governance. Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability*, Buckingham 1997; R.A.W. Rhodes, M. Bevir, *Governance stories*, New York–London 2006; R.A.W. Rhodes, *Network Governance and the Differentiated Polity. Selected Essays*,

przez aktorów publicznych (samorządowych), prywatnych i społecznych okazuje się być istotna w tym sensie, że pozwala na precyzyjne zdefiniowanie potrzeb wspólnoty, a następnie na dobór takich działań, które mają na owe potrzeby skutecznie odpowiadać.

Oba scharakteryzowane pokrótce nurty myślenia o polityce lokalnej są ze sobą nierozzerwalnie związane, choć, z uwagi na swoją złożoność i pewnego rodzaju wielowątkowość, tworzą zazwyczaj wyraźnie odrębne obszary analiz prowadzonych przez politologów. Ten swoisty dualizm nabiera znaczenia w sytuacji, w której badacz staje przed niełatwym przecież zadaniem zilustrowania realnych mechanizmów sprawowania władzy. Innymi słowy, okazuje się on być szczególnie ważny wówczas, gdy celem badania staje się uchwycenie, niejako *in vivo*, rzeczywistego, a nie tylko formalnego (proceduralnego), układu wpływów i zależności. Potwierdzają to słowa Edwarda Christiana Banfielda, który charakteryzuje istotę władzy lokalnej, stwierdzając: „[władza lokalna – przyp. aut.] musi łączyć funkcję usługową (administrowanie sprawami społecznymi) z funkcją polityczną (regulacja konfliktów na szczeblu lokalnym w sprawach o znaczeniu publicznym) (...)”^[11].

Badania Andrzeja Antoszewskiego

Przywołane we wcześniejszej części artykułu (zob. przypis nr 2) publikacje A. Antoszewskiego realizują postulat dwuwariantowego spojrzenia na politykę lokalną.

Po pierwsze (wymiar rywalizacyjny), uwaga wrocławskiego badacza skupia się na walce wyborczej: jej uwarunkowaniach,

---

t. 1, Oxford 2017; por. A. Zybala, *Polityki publiczne. Doświadczenia w tworzeniu i wykonywaniu programów publicznych w Polsce i w innych krajach*, Warszawa 2012; idem, *Państwo i społeczeństwo w działaniu. Polityki publiczne wobec potrzeb modernizacji państwa i społeczeństwa*, Warszawa 2013; J. Sroka, *De-liberacja i rządzenie wielopasmowe. Teoria i praktyka*, Wrocław 2009; idem, *Współdecydowanie w wielopasmowej polityce publicznej*, Warszawa 2018; A. Pawłowska, *Governance jako podejście teoretyczne – kilka kwestii spornych*, „Społeczeństwo i Polityka”, nr 3(14) (2016), s. 5–17.

[11] E.C. Banfield, *The Unheavenly City. The Nature and Future of Our Urban Crisis*, Boston 1970, s. 32.

dynamice oraz rezultatach. Warto w tym miejscu odnotować, że szerokie spektrum poruszanych problemów obejmuje m.in.: restytucję samorządu terytorialnego w Polsce z 1990 roku, reformę samorządowo-administracyjną państwa z 1998 roku, zmiany prawa wyborczego oraz ich wpływ na funkcjonowanie lokalnych, subregionalnych i regionalnych aren wyborczych. A. Antoszewski jest również współautorem całego cyklu opracowań poświęconych wyborom w dolnośląskich gminach zarówno na poziomie legislatywy, jak i egzekutywy. Co istotne, cykl osadza się na szczególnym podejściu badawczym, o czym świadczy połączenie analizy komparatystycznej oraz metod ilościowych.

Po drugie (wymiar rozwojowy), należy wspomnieć o opracowaniach, które akcentują niezaprzeczalną rolę działań administracji samorządowej – mowa nie tylko o organach władzy, ale również o pracownikach urzędów – w rozpoznaniu, a następnie zaspokojeniu potrzeb artykułowanych przez mieszkańców. W rozdziale „Lokalne systemy polityczne a dobre rządzenie” A. Antoszewski zauważa:

173 |

W kontekście jakości demokracji pojawia się pojęcie dobrego rządzenia – traktowane jako jedno z fundamentalnych praw obywatelskich. Nie wdając się w szczegóły dotyczące kontekstu narodzin pojęcia, ani w spory definicyjne, można w uproszczeniu przyjąć, że oznacza ono: zdolność instytucji władzy publicznej do podejmowania decyzji prowadzących do osiągnięcia rezultatów zbieżnych z ujawnionymi oczekiwaniami obywateli oraz zdolność obywateli do inspirowania, inicjowania wpływu na przebieg i kontrolę procesu decyzyjnego oraz rozliczania decydentów ze efekty ich działań^[12].

Zacytowany fragment rozdziału ma istotne znaczenie dla studiów nad polityką lokalną. Wrocławski badacz odwołuje się w nim bowiem do zyskującego na popularności terminu *good governance*^[13], który wybiega poza proceduralne, a zatem i wyraźnie

[12] A. Antoszewski, *Lokalne systemy polityczne...*, s. 46.

[13] Obszerna literatura obfituje w co najmniej kilka wariantów tłumaczeniowych *good governance*. Warto wskazać choćby na takie, jak: *dobre rządzenie*, *dobre zarządzanie* i *dobre współzarządzanie*. Intencją autora niniejszego artykułu nie

zawężone ujęcie lokalnych systemów politycznych. Jak trafnie zauważa A. Antoszewski, „ograniczenie rozumienia demokracji tylko do faktu przeprowadzania cyklicznych, rywalizacyjnych wyborów uznaje się coraz częściej za niewystarczające i spłycające jej istotę (...)”^[14]. Co więcej, koncepcja *good governance* niesie ze sobą postulat zaangażowania mieszkańców w lokalny proces decyzyjny, które, co udowadnia praktyka samorządowa, może przybierać różne formy, poczynając od udziału w organizowanych *ad hoc* debatach i dyskusjach, a skończywszy na nieporównywalnie bardziej zinstytucjonalizowanych mechanizmach wyrażania opinii^[15]. Warto dodać, że towarzysząca *good governance* rozliczalność (ang. *accountability*) wyposaża mieszkańców w prawo formułowania ocen wobec działań administracji samorządowej, a w zasadzie wytworów lokalnego systemu politycznego, jakimi są zorientowane sektorowo polityki, programy, strategie i plany^[16].

Pisząc o „instytucjonalizacji nieufności”, A. Antoszewski przekonuje, i jest to kluczowa konstatacja, o szczególnym znaczeniu społecznej kontroli nad aktywnością aktorów politycznych, również na poziomie samorządowym. Dokonując podziału na kontrolę, z jednej strony, *stricte* wyborczą, a z drugiej taką, która wybiega poza sam akt głosowania, badacz kreśli możliwe scenariusze rozwoju demokracji lokalnej w Polsce^[17]. Sygnalizuje równocześnie możliwość wykorzystania dwuwariantowego podejścia badawczego.

---

jest rozstrzygnięcie o zasadności jakiegokolwiek podejścia. Co więcej, można zaryzykować tezę, że zauważalna mnogość prezentowanych tłumaczeń skłania ku zastosowaniu pierwotnej angielskiej wersji.

[14] A. Antoszewski, *Lokalne systemy polityczne...*, s. 46.

[15] Ibidem, s. 46–47. Na temat uwarunkowań instytucjonalizacji obywatelskiego zaangażowania wspólnot lokalnych patrz: V. Lowndes, H. Sullivan, *How Long Can You Go? Rationales and Challenges for Neighborhood Governance*, „Public Administration”, t. 86, nr 1 (2008), s. 53–74; C. Skelcher, J. Torfing, *Improving democratic governance through institutional design: Civic participation and democratic ownership in Europe*, „Regulation & Governance”, t. 4, nr 1 (2010), s. 71–91; H. Silver, A. Scott, Y. Kazepov, *Participation in Urban Contention and Deliberation*, „International Journal of Urban and Regional Research”, t. 34, nr 3 (2010), s. 453–477.

[16] A. Antoszewski, *Lokalne systemy polityczne...*, s. 46–47.

[17] Konstatacja A. Antoszewskiego nie napawa bynajmniej optymizmem. Polilog wskazuje na deficyt społecznej kontroli jako na jedną z głównych barier rozwoju samorządności lokalnej w Polsce: ibidem, s. 49–51.

Recepcja badań Andrzeja Antoszewskiego nad polityką lokalną

Truizmem byłoby stwierdzenie, że badania A. Antoszewskiego nad polityką lokalną rezonują na aktywność naukową politologów. Wymiernym przykładem owego wpływu jest choćby aktywność reprezentantów wrocławskiej szkoły systemów politycznych. Warto zauważyć, że owocuje ona nie tylko cyklicznymi publikacjami, ale również wystąpieniami konferencyjnymi i projektami finansowanymi ze źródeł zewnętrznych (rządowych i samorządowych).

Katalog publikacji dotyczących problematyki lokalnej przygotowanych przez wychowanków i współpracowników A. Antoszewskiego obejmuje dwa nurty.

Pierwszy i – jak się wydaje – najsilniej „reprezentowany” obszar dociekań tworzą badania nad wyborami samorządowymi w Polsce po 1990 roku, ze szczególnym uwzględnieniem Dolnego Śląska. Liczne publikacje koncentrują się nie tylko na wyborach do rad gmin, rad powiatów oraz sejmików województw, ale również na wyborach wójtów, burmistrzów oraz prezydentów miast^[18]. Drugi nurt „dotyka”

[18] Zob. M. Cichosz, *Bitwa o twierdzę Wrocław – rzecz o wyborach samorządowych we Wrocławiu w 2002 roku*, [w:] B. Dobek-Ostrowska (red.), *Media masowe w systemach demokratycznych. Teoretyczne problemy i praktyczny wymiar komunikowania politycznego. Praca zbiorowa*, Wrocław 2003, s. 259–284; R. Alberski, H. Lisicka, *Wybory samorządowe we Wrocławiu 1990–2002*, „Problemy Humanistyki”, nr 8/9 (2003/2004), s. 63–80; M. Cichosz, *Profesjonalizacja działań aktorów politycznych na przykładzie wyborów samorządowych we Wrocławiu*, [w:] S. Michałowski, A. Pawłowska (red.), *Samorząd lokalny w Polsce. Społeczno-polityczne aspekty funkcjonowania*, Lublin 2004, s. 160–168; D. Skrzypiński, *Wymiary rywalizacji w samorządowych wyborach prezydenckich na Dolnym Śląsku w 2006 roku*, [w:] L. Koćwin (red.), *Polska na początku XXI wieku. Państwo – politycy – mass media*, Wrocław 2007, s. 249–269; M. Cichosz, *Wrocławska scena polityczna przed wyborami 2010 r.*, „Studia Politologiczne”, t. 20 (2011), s. 178–193; R. Alberski, *Wpływ liderów list na wyniki komitetów wyborczych w wyborach do rad największych miast Dolnego Śląska w latach 2002–2010*, [w:] B. Dziemidok-Olszewska, W. Sokół, T. Bichta (red.), *W kręgu nauki o państwie, prawie i polityce. Księga dedykowana profesorowi Markowi Żmigrodzkiemu*, Lublin 2012, s. 423–440; M. Cichosz, *Wizerunek sztytu na miarę... O kreacjach dolnośląskich liderów rynku w kampanii samorządowej 2006*, [w:] A. Kasińska-Metryka, P. Olszewski (red.), *Forma czy treść? Rzecz o wizerunku w życiu społecznym i politycznym*, Toruń 2012, s. 233–247; M. Cichosz, *Wybory prezydenta we Wrocławiu*, [w:] Ł. Tomczak (red.), *Prezydenci miast. Analiza rywalizacji w wyborach samorządowych*,

natomiast aktywności administracji samorządowej ukierunkowanej na realizację zadań publicznych o charakterze rozwojowym. Spektrum poruszanych zagadnień jest w tym przypadku bardzo szerokie: począwszy od ogólnych (generalnych) ujęć fenomenu *public governance*^[19], a skończywszy na analizach ukierunkowanych na jego wybrane aspekty^[20].

Odrębną kwestią jest recepcja badań A. Antoszewskiego – a w analizowanym przypadku badań zogniskowanych na polityce lokalnej – przez środowisko politologów zarówno krajowe, jak i zagraniczne. Liczba odwołań do poszczególnych pozycji z obszernego *dossier* badacza, takich jak recenzje, polemiki i cytaty, onieśmiela. Za miarę oddziaływania na dyskurs naukowy mogą służyć także wskaźniki cytowań, choć również i one nie są w stanie w pełni zobrazować skali twórczego zainteresowania dorobkiem A. Antoszewskiego^[21].

Inspiracje dla badań

Autor niniejszego artykułu jest reprezentantem tego nurtu naukowej refleksji, która podkreśla szczególne znaczenie systemowego podejścia do badania zjawisk i procesów politycznych. Z tego też względu

---

Wrocław 2012, s. 63–79; R. Alberski, *Konsekwencje wprowadzenia jednomandatowych okręgów wyborczych w wybranych miastach Dolnego Śląska*, [w:] D. Plecka, Z. Osmólska (red.), *Administracja publiczna. Wybory samorządowe 2014*, Toruń 2015, s. 224–235.

[19] Zob. A. Lisowska, K. Kobielska (red.), *Standardy dobrego rządzenia w gminach małych: teoria i praktyka*, Bydgoszcz 2013; K. Kobielska, A. Lisowska (red.), *Dobre rządzenie w gminach małych. Empiryczny wymiar nowego paradygmatu rozwoju*, Bydgoszcz 2014; A. Lisowska, I. Macek (red.), *Model współpracy samorządu z organizacjami pozarządowymi w powiecie brzeskim. Przewodnik*, Brzeg 2005.

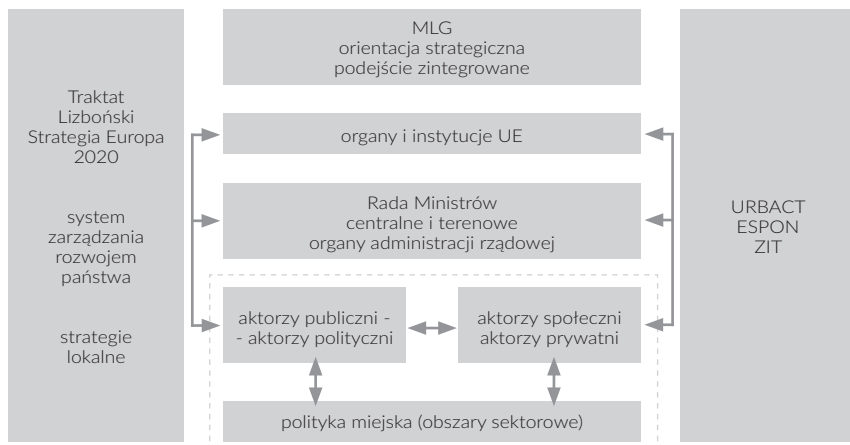
[20] Warto wspomnieć o tych rozprawach doktorskich przygotowanych pod opieką A. Antoszewskiego, które eksplorują fenomen funkcjonowania administracji samorządowej. Za przykład może posłużyć obroniona w 2007 roku dysertacja Małgorzaty Snarskiej pt. „Public relations instytucji publicznych w administracji terenowej na przykładzie niemieckich miast” poruszająca problematykę aktywności komunikacyjnej urzędów miejskich Berlina, Hanoweru i Frankfurtu nad Odrą.

[21] Wspomniana ułomność jest pochodną niedoszacowania liczby cytowanych prac A. Antoszewskiego, zob. <https://scholar.google.pl/citations?hl=pl&user=iw2BuAcAAAAJ> (24.10.2021).

inspiracja dorobkiem A. Antoszewskiego w obszarze polityki lokalnej wydaje się być w pewnym sensie „naturalna” (zob. rys. 2), o czym świadczy choćby systemowy sposób myślenia o aktywności aktorów samorządowych zaprezentowany w monografii „Polityka miejska w marketingu prezydentów największych miast Dolnego Śląska”. Podobną rolę pełni, sygnalizowane przez A. Antoszewskiego, uwikłanie rywalizacyjnej i rozwojowej interpretacji polityki lokalnej^[22]. Można pokusić się o stwierdzenie, że dorobek A. Antoszewskiego prowokuje do dalszych pogłębionych badań polityki lokalnej, w tym polityki miejskiej, opartych na analizie nie tylko materiału źródłowego, ale również, a może przede wszystkim, materiału empirycznego. Skłania zatem ku ustaleniu tego, w jakim stopniu akcentowane

Rysunek 2. Systemowe uwarunkowania polityki miejskiej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Glinka, *Polityka miejska w marketingu prezydentów największych miast Dolnego Śląska*, Toruń 2020, s. 75.

[22] Należy pokreślić, że wspomniana inspiracja ma zarówno bezpośredni (dosłowny), jak pośredni (niedostowny), a zatem i bardzo ogólny charakter. W pierwszym przypadku chodzi o literalne odwołanie do wyników badań A. Antoszewskiego nad strukturą rywalizacji wyborczej w dolnośląskich miastach, podobnie jak o wykorzystanie analizy systemowej. W przypadku drugim natomiast mowa o autorskim podejściu do analizy polityki miejskiej oraz marketingu prezydenckiego. Podejście to łączy dwie, prezentowane w literaturze, perspektywy badawcze: *politics* i *policy*, których znaczenie dostrzega i akcentuje A. Antoszewski. Zob. K. Glinka, *Polityka miejska w marketingu prezydentów największych miast Dolnego Śląska*, Toruń 2020.

przez wrocławskiego politologa „przeżywanie” klasycznego modelu demokracji^[23] dotyczy systemów lokalnych, które, na co wskazuje nie tylko obszerna literatura, ale również praktyka samorządowa, funkcjonują w pewnym oddaleniu od procesów i zjawisk politycznych obserwowanych na poziomie centralnym.

Kluczowe znaczenie, zwłaszcza jeśli wziąć pod uwagę potencjał wynikający z badań empirycznych (np. wywiadów kwestionariuszowych, grup fokusowych, spacerów badawczych), wydaje się mieć próba pogłębionej wieloczynnikowej analizy lokalnego (miejskiego) *good governance*. Traktowane jako „słowo-klucz” do obserwacji systemu politycznego (jego uwarunkowań, przeobrażeń oraz rezultatów) pozwala bowiem na zestawienie, a następnie porównanie ocen formułowanych przez aktorów publicznych, prywatnych i społecznych, będących zarówno „konsumentami”, jak i beneficjentami „dobrego rządzenia”. Stwarza także możliwość pomiaru owej „satisfakcji” prowadzonego w długofalowej perspektywie.

Akcentowane we wcześniejszej części artykułu trudności związane z badaniem polityki lokalnej (deficyty materiałów źródłowych, „efemeryczność” zjawisk i procesów o różnorodnej proveniencji) nie sprzyjają bynajmniej analizom osadzonym w rywalizacyjnym i rozwojowym paradygmacie. Dwuwariantowość podejścia badawczego wydaje się być jednak nie tylko pożądana, ale i konieczna, szczególnie w kontekście poszukiwań odpowiedzi na fundamentalne dla nauki pytanie „dlaczego?”.

[23] A. Antoszewski, *Demokracja a fale protestów*, wykład wygłoszony 29.05.2015 r., https://www.youtube.com/watch?v=mXhdDdt_OCM.

Zakończenie

Jak udowodniono, funkcjonowanie samorządu terytorialnego, a właściwie jego manifestacja przybierająca postać polityki lokalnej, znajduje odzwierciedlenie w badaniach prowadzonych przez A. Antoszewskiego. Są to badania wielowątkowe, obejmujące szerokie spektrum zjawisk i procesów politycznych. W odróżnieniu od wielu innych opracowań poświęconych samorządowej problematyce, publikacje tego badacza niosą ze sobą co najmniej dwa, trudne do zignorowania, walory.

Pierwszym, w pewnym sensie „wybijającym się” elementem jest dynamika analizy. Warto zauważyć, że publikacje A. Antoszewskiego poświęcone polityce lokalnej stanowią próbę uchwycenia, niejako *in statu nascendi*, przeobrażeń lokalnych systemów politycznych, poczynając od działań podejmowanych przez aktorów samorządowych, poprzez wytwory systemu (polityki, programy, strategie, plany itd.), a skończywszy na zachowaniach wyborczych elektoratu (mieszkańców). Drugim wyróżnikiem jest natomiast dwuwariantowa interpretacja polityki lokalnej (*politics* versus *policy*) łącząca w sobie „pierwiastek” zarówno rywalizacyjny, jak i rozwojowy.

Bibliografia

- Ágh A., *Europeanization of Public Administration in Eastern and Central Europe. The Challenge of Democracy and Good Governance*, „Croatian and Comparative Public Administration”, t. 13, nr 3 (2013), s. 739–762.
- Alberski R., *Wpływ liderów list na wyniki komitetów wyborczych w wyborach do rad największych miast Dolnego Śląska w latach 2002–2010*, [w:] B. Dziemidok-Olszewska, W. Sokół, T. Bichta (red.), *W kręgu nauki o państwie, prawie i polityce. Księga dedykowana profesorowi Markowi Żmigrodzkiemu*, Innovatio Press, Lublin 2012, s. 423–440.
- Alberski R., *Konsekwencje wprowadzenia jednomandatowych okręgów wyborczych w wybranych miastach Dolnego Śląska*, [w:] D. Plecka, Z. Osmólska (red.), *Administracja publiczna. Wybory samorządowe 2014*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015, s. 224–235.
- Alberski R., Antoszewski A., Lisicka H., Skrzypiński D., Solarz R., *Wybory do rad gmin na Dolnym Śląsku (1990–1998)*, Biuro Doradztwa Ekologicznego – Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław 2001.
- Alberski R., Antoszewski A., Cichosz M., Ferens A., Lisicka H., Skrzypiński D., Solarz R., *Wybory samorządowe do rad gmin w 2002 roku w województwie dolnośląskim. Wpływ struktury i mechanizmów rywalizacji politycznej na kształt lokalnego systemu politycznego*, Biuro Doradztwa Ekologicznego – Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław 2003.
- Alberski R., Lisicka H., *Wybory samorządowe we Wrocławiu 1990–2002*, „Problemy Humanistyki”, nr 8/9 (2003/2004), s. 63–80.
- Antoszewski A., *Sposób powoływania terenowych organów administracji państwowej (społeczno-polityczne konsekwencje)*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 1981.
- Antoszewski A., *Polityczno-ustrojowe przesłanki efektywności działania rad narodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1985.

- Antoszewski A., *Komentarz do ustawy z dnia 8 marca 1990 r. Ordynacja wyborcza do rad gmin*, [w:] H. Lisicka (red.), *Dlaczego i jak uczestniczyć w wyborach samorządowych*, Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław 1994, s. 7–63.
- Antoszewski A., *Gmina w procesie przeobrażeń*, [w:] P. Dobrowolski, S. Wróbel (red.), *Władza i społeczności lokalne a reforma samorządowa w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1995, s. 10–25.
- Antoszewski A., *Transformacja ustrojowa a reforma samorządowa*, [w:] E. Tyszkiewicz (red.), *Zarządzanie transformacją instytucji. Praca zbiorowa*, Urząd Miejski w Wałbrzychu, Wrocław–Jelenia Góra–Wałbrzych 1995, s. 113–119.
- Antoszewski A., *Istota władzy samorządowej*, [w:] E. Ganowicz, L. Rubisz (red.), *Polityka lokalna. Właściwości, determinanty, podmioty*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 43–64.
- Antoszewski A., *Zmiany w ordynacji samorządowej*, [w:] R. Alberski (red.), *Wybory samorządowe na Dolnym Śląsku w 2006 roku. Wzorce rywalizacji w lokalnych systemach politycznych*, Wydawnictwo Profil, Wrocław 2008, s. 23–33.
- Antoszewski A., *Rywalizacja o władzę w miastach Dolnego Śląska w latach 2002–2010. Uwagi wprowadzające*, [w:] D. Skrzypiński (red.), *Rywalizacja o prezydenturę w miastach Dolnego Śląska*, Wydawnictwo Marina, Wrocław 2012, s. 11–27.
- Antoszewski A., *Samorząd jako pole rywalizacji politycznej*, [w:] K. Mieczkowska-Czerniak, K. Radzik-Maruszak (red.), *20 lat samorządu terytorialnego w Polsce. Sukcesy, porażki, perspektywy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2012, s. 47–62.
- Antoszewski A., *Lokalny system polityczny a dobre rządzenie*, [w:] K. Kobielska, A. Lisowska (red.), *Dobre rządzenie w gminach małych. Empiryczny wymiar nowego paradygmatu rozwoju*, Bydgoszcz 2014, s. 34–51.
- Antoszewski A., *Demokracja a fale protestów*, wykład wygłoszony 29.05.2015 r. https://www.youtube.com/watch?v=mXhdDdt_OCM

- Antoszewski A., Ferens A., *Uwarunkowania procesu decyzyjnego w przedmiocie ochrony środowiska w strukturach władzy lokalnej*, Wydawnictwo SGGW-AR, Warszawa 1990.
- Banfield E.C., *The Unheavenly City. The Nature and Future of Our Urban Crisis*, Little, Brown and Company, Boston 1970.
- Bartolini S., *Restructuring Europe. Centre Formation, System Building, and Political Structuring between the Nation State and the European Union*, Oxford University Press, Oxford-New York 2005. <https://doi.org/10.1093/0199286434.001.0001>
- Börzel T.A., Pamuk Y., Stahn A., *Good Governance in the European Union*, „Berlin Working Paper on European Integration”, nr 7 (2008). https://www.polsoz.fu-berlin.de/polwiss/forschung/international/europa/partner-und-online-ressourcen/arbeitspapiere/2008-7-Boerzel_et_al_GoodGovernance.pdf
- Börzel T.A., Pamuk Y., Stahn A., *The European Union and the Promotion of Good Governance in its Near Abroad*, „SFB-Governance Working Paper Series”, nr 18 (2008). <https://www.files.ethz.ch/isn/95505/WP18e.pdf>
- Cichosz M., *Bitwa o twierdzę Wrocław – rzecz o wyborach samorządowych we Wrocławiu w 2002 roku*, [w:] B. Dobek-Ostrowska (red.), *Media masowe w systemach demokratycznych. Teoretyczne problemy i praktyczny wymiar komunikowania politycznego. Praca zbiorowa*, Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Wrocław 2003, s. 259–284.
- Cichosz M., *Profesjonalizacja działań aktorów politycznych na przykładzie wyborów samorządowych we Wrocławiu*, [w:] S. Michałowski, A. Pawłowska (red.), *Samorząd lokalny w Polsce. Społeczno-polityczne aspekty funkcjonowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004, s. 160–168.
- Cichosz M., *Wrocławska scena polityczna przed wyborami 2010 r.*, „Studia Politologiczne”, t. 20 (2011), s. 178–193.
- Cichosz M., *Wizerunek szyty na miarę... O kreacjach dolnośląskich liderów rynku w kampanii samorządowej 2006*, [w:] A. Kasińska-Metryka, P. Olszewski (red.), *Forma czy treść? Rzecz o wizerunku w życiu społecznym i politycznym*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012, s. 233–247.

- Cichosz M., *Wybory prezydenta we Wrocławiu*, [w:] Ł. Tomczak (red.), *Prezydenci miast. Analiza rywalizacji w wyborach samorządowych*, Wydawnictwo Marina, Wrocław 2012, s. 63–79.
- Dziemianowicz W., Jałowiecki B., *Polityka miejska a inwestycje zagraniczne w polskich metropoliach*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.
- Glinka K., *Polityka miejska w marketingu prezydentów miast Dolnego Śląska*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2020.
- Héritier A., *New Modes of Governance in Europe: Policy Making without Legislating?*, „Reihe Politikwissenschaft – Political Science Series. Institute for Advanced Studies, Vienna”, nr 81 (2002). https://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_81.pdf
- Hoen H.W. (red.), *Good Governance in Central and Eastern Europe. The Puzzle of Capitalism by Design*, Edward Elgar Publishing, Northampton 2001.
- Joerges C., Dehousse R. (red.), *Good Governance in Europe's Integrated Market*, Oxford University Press, Oxford 2002. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199246083.001.0001>
- Keating M., *The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1998.
- Kobielska K., Lisowska A. (red.), *Dobre rządzenie w gminach małych. Empiryczny wymiar nowego paradygmatu rozwoju*, Oficyna Wydawnicza Edward Mitek, Bydgoszcz 2014.
- Lisowska A., Kobielska K. (red.), *Standardy dobrego rządzenia w gminach małych: teoria i praktyka*, Oficyna Wydawnicza Edward Mitek, Bydgoszcz 2013.
- Lisowska A., Macek I. (red.), *Model współpracy samorządu z organizacjami pozarządowymi w powiecie brzeskim. Przewodnik*, Brzeskie Stowarzyszenie Chorych na SM, Brzeg 2005.
- Lowndes V., Sullivan H., *How Long Can You Go? Rationales and Challenges for Neighborhood Governance*, „Public Administration”, t. 86, nr 1 (2008), s. 53–74. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2007.00696.x>
- Markowski T., *Zarządzanie rozwojem miast*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.

- Masik G., *Typy polityki lokalnej. Przykład strefy suburbanizacji aglomeracji Trójmiasta*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 1 (39) (2010), s. 26–47.
- Pawłowska A., *Governance jako podejście teoretyczne – kilka kwestii spornych*, „Społeczeństwo i Polityka”, nr 3 (14) (2016), s. 5–17.
- Rhodes R.A.W., *The Hollowing Out of the State. The Changing Nature of the Public Service in Britain*, „The Political Quarterly”, t. 65, nr 2 (1994), s. 138–151. <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.1994.tb00441.x>
- Rhodes R.A.W., *Understanding Governance. Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability*, Open University Press, Buckingham 1997.
- Rhodes R.A.W., *Network Governance and the Differentiated Polity. Selected Essays*, t. 1, Oxford University Press, Oxford 2017. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198786108.001.0001>
- Rhodes R.A.W., Bevir M., *Governance stories*, Routledge, New York–London 2006.
- Rhodes R.A.W., Marsh D., *Policy Networks in British Government*, Oxford University Press, Oxford–New York 1992. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198278528.001.0001>
- Silver H., Scott A., Kazepov Y., *Participation in Urban Contention and Deliberation*, „International Journal of Urban and Regional Research”, t. 34, nr 3 (2010), s. 453–477.
- Skelcher C., Torfing J., *Improving democratic governance through institutional design: Civic participation and democratic ownership in Europe*, „Regulation & Governance”, t. 4, nr 1 (2010), s. 71–91. <https://doi.org/10.1111/j.1748-5991.2010.01072.x>
- Skrzypiński D., *Wymiary rywalizacji w samorządowych wyborach prezydenckich na Dolnym Śląsku w 2006 roku*, [w:] L. Koćwin (red.) *Polska na początku XXI wieku. Państwo – politycy – mass media*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania, Wrocław 2007, s. 249–269.
- Sroka J., *Deliberacja i rządzenie wielopasmowe. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009.
- Sroka J., *Współdecydowanie w wielopasmowej polityce publicznej*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2018.

- Swianiewicz P., *Zmiany w poziomie autonomii samorządów gminnych w Europie Środkowej i Wschodniej po 1990 roku*, „Studia Politologiczne”, t. 53 (2019), s. 11–27.
- Vetter A., *Local Politics: A Resource for Democracy in Western Europe? Local Autonomy, Local Integrative Capacity, and Citizens' Attitudes Toward Politics*, t. 3, Rowman & Littlefield, Lanham 2007.
- Zybała A., *Polityki publiczne. Doświadczenia w tworzeniu i wykonywaniu programów publicznych w Polsce i w innych krajach*, Krajowa Szkoła Administracji Publicznej, Warszawa 2012.
- Zybała A., *Państwo i społeczeństwo w działaniu. Polityki publiczne wobec potrzeb modernizacji państwa i społeczeństwa*, Difin, Warszawa 2013.